



ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО

Зоя Аполлінарійвна —

доктор юридичних наук,
завідувач відділу проблем
кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені
В.М. Корецького НАН України

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

**Стенограма доповіді на засіданні
Президії НАН України 10 вересня 2025 року**

У доповіді розглянуто проблематику досліджень воєнних злочинів, зокрема обговорено їх сучасний стан та основні проблеми, які в цьому контексті виникають у судовій практиці. Науковий супровід цих питань є вкрай важливим і покликаний запропонувати методологічні підходи до вдосконалення правореалізаційної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, судів. Особливої актуальності ці дослідження набули після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 р.

Шановний Анатолію Глібовичу!

Шановні члени Президії!

Сьогодні я пропоную до вашої уваги результати досліджень стосовно судового розгляду воєнних злочинів в Україні і шляхів вирішення проблем, що виникають у судовій практиці. Однак перед тим, як розпочати свій виступ, хотіла б подарувати для бібліотеки Президії НАН України монографію «Воєнні злочини: проблеми кваліфікації та призначення покарання», видану цього року в Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України. У цій книзі наведено основні результати пілотного дослідження судової практики із зазначених питань. Крім того, Асоціація правників України зробила переклад праці відомого американського дослідника доктора Пола Вільямса «Lawyering Peace», яка вийшла друком українською під назвою «Шлях примирення: як право формує стійкий мир». Це фундаментальне дослідження аналізує досвід участі автора у понад 25 місяцях примирення в державах, які переживали воєнні конфлікти, і пропонує надзвичайно актуальне сьогодні для України бачення, як досягати й оформлювати справедливий мир через право. На презентації книги доктора Вільямса ми познайомилися з представниками уряду Ічкерії, і коли вони дізналися, що на засіданні Президії НАН України планується заслухати

питання щодо судового розгляду воєнних злочинів, просили передати книгу Майрбека Таромова і Олесі Корнієнко «Коли сивіють діти», в якій у фотоматеріалах і свідченнях очевидців зафіксовано жакливі факти вбивств, насильства й тортур, що чинила РФ проти мирного населення Північного Кавказу. Гортаючи сторінки цієї книги, я зловила себе на думці, що кожен наш буденний день сьогодні — це їхнє вчора, і пригадала відомі слова Джохара Дудаєва: «Росія зникне, коли зійде українське сонце». Тому вважаю, що кожен із нас на своєму місці має наближати цей день.

Повертаючись до теми доповіді, слід зазначити, що воєнні злочини разом зі злочинами проти людяності, агресією, геноцидом становлять категорію так званих ключових міжнародних злочинів (*core crimes*). Реакція міжнародної спільноти на такі злочини має реалізовуватися через належне кримінальне переслідування та притягнення до відповідальності, що й символізує в міжнародному праві принцип справедливості. Переслідування індивідів за допомогою як міжнародних кримінальних судових органів, зокрема Міжнародного кримінального суду (МКС), так і національних судових органів є відображенням необхідності подолання безкарності за тяжкі міжнародні злочини у глобальному масштабі.

З огляду на принцип комплементарності МКС має не замінювати, а доповнювати національні системи кримінального правосуддя. Тобто МКС може здійснювати кримінальне переслідування лише у випадках, коли національні органи є неспроможними або не бажають розслідувати й притягати до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини. Тому основний тягар щодо судового розгляду справ про воєнні злочини несе національна судова система. В Україні через брак досвіду і фактичну відсутність на початку російського повномасштабного вторгнення вмінь та навичок судового розгляду кримінальних проваджень про воєнні злочини судова система зіткнулася з викликами, пов'язаними із застосуванням кримінального та кримінального процесуального законодавства у таких провадженнях.

В умовах повномасштабної збройної агресії судова система України не лише виконує свою конституційну функцію — здійснює правосуддя, а й формує фундамент для забезпечення справедливості, боротьби з безкарністю та відновлення довіри до інституцій держави. Саме від якості та відкритості правосуддя у справах про воєнні злочини залежить сприйняття спроможності держави захищати права людини в умовах війни, а також довіра до її міжнародних зобов'язань.

Важливою віхою на шляху притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців як в Україні, так і на міжнародному рівні стала ратифікація 21 серпня 2024 р. Верховною Радою України Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Це рішення підтвердило прагнення України до послідовного впровадження принципів міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, а також посилило важливість аналізу національної практики з огляду на зобов'язання, які країна бере на себе як учасниця Римського статуту. Це сприяло внесенню істотних змін до кримінального і кримінального процесуального законодавства України, спрямованих на імплементацію відповідних положень зазначеного статуту. Зокрема, у Кримінальний кодекс України було включено норму про командну відповідальність, тобто про кримінальну відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників (стаття 31-1), встановлено кримінальну відповідальність за злочини проти людяності (стаття 442-1).

Сьогодні суди України, здійснюючи судовий розгляд справ про воєнні злочини (ст. 438 Кримінального кодексу України), загалом дотримуються міжнародних стандартів судового розгляду, передбачених Європейським судом з прав людини. Остаточні судові рішення у справах про воєнні злочини переважно характеризуються повнотою та обґрунтованістю викладених фактичних обставин, глибиною аналізу доказів, застосуванням міжнародного гуманітарного права, якістю та зрозумілістю мотивувальної частини рішень. Відповідні стандарти

судового розгляду та ухвалення судових рішень мають забезпечуватися і під час розгляду судами України справ про ключові міжнародні злочини.

Слід зауважити, що я добре розумію, наскільки чутливими є питання воєнних злочинів для багатьох українців. І саме судовий розгляд, яким увінчується весь процес кримінального провадження, та загалом вся система правосуддя повинні довести, що національне законодавство України спроможне покарати воєнних злочинців за вчинене. Я також чудово розумію, що цифри, які я сьогодні озвучу, поки що не свідчать про ефективність такого правосуддя, але маю вас запевнити, що всі, від кого це залежить, намагаються змінити цю ситуацію на краще.

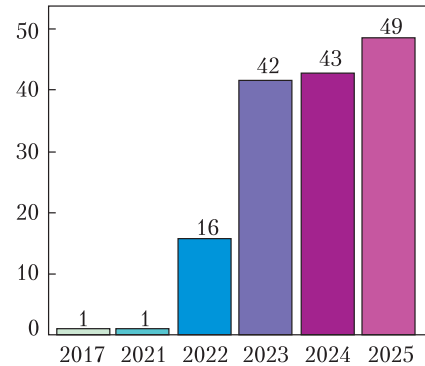
І ще. Я говоритиму не просто як учений, а як людина, яка, так би мовити, зазирнула за лаштунки процесу. Упродовж двох років я була ключовим національним експертом у проекті з моніторингу судових проваджень у справах про воєнні злочини в Україні. Цей проект здійснювався за підтримки Асоціації правників України та Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). На превеликий жаль, за рішенням американського уряду програми USAID було припинено, а інших джерел фінансування ми на сьогодні не маємо.

Проект складався з трьох фаз: перша тривала з липня по жовтень 2023 р., друга — з грудня 2023 р. по червень 2024 р., третя — з листопада 2024 р. по червень 2025 р. За кожною з цих фаз підготовлено звіти, які ілюструють відповідний рівень судового розгляду справ про воєнні злочини.

Моніторинг охоплював 1250 судових засідань щодо 464 унікальних справ у 10 регіонах України (Київська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Черкаська і Чернігівська області). Маючи підтримку з боку Верховного Суду і Офісу Генерального прокурора, ми могли спостерігати весь процес кримінального провадження і виявляти проблеми, які потребують вирішення.

За даними Офісу Генерального прокурора, станом на липень 2025 р. зареєстровано

Рис. 1. Кількість судових вироків за воєнні злочини, винесених у різні роки



176 475 кримінальних проваджень за ст. 438 Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальну відповідальність за воєнні злочини. Ця цифра дійсно вражає. У 2022 р. до реєстру було внесено 60 387 проваджень, у 2023 р. — 60 944, у 2024 р. — 28 788, у першому півріччі 2025 р. — 26 356.

На сьогодні в Єдиному державному реєстрі судових рішень налічується лише 152 вирокі, але не всі з них набули законної сили, оскільки ще тривають процедури апеляційного чи касаційного оскарження. Звісно, це зовсім небагато. Однак аналіз таких, завершених вироків, справ дає змогу коригувати судову практику, виявляти слабкі та сильні місця, а потім через проведення тренінгів для прокурорів і суддів, участь у міжнародних конференціях доносити до української та світової правозастосовної спільноти проблеми, які виникають у судовій практиці.

На рис. 1 наведено розподіл за роками кількості судових вироків за вчинені воєнні злочини. Як можна бачити з діаграми, за 8 місяців цього року вироків (49) було винесено більше, ніж за весь 2024 р. (43) чи 2023 р. (42). Варто також підкреслити, що проведений моніторинг свідчить про підвищення якості таких вироків. Якщо на початку повномасштабного вторгнення більшість суддів були не готові до розгляду таких кримінальних проваджень, сьогодні ситуація виглядає зовсім інакше.

Під час обговорень на міжнародних конференціях фахівці часто дискутували з приводу того, чи буде готова українська громадськість до виправдувальних вироків за ст. 438 Крими-

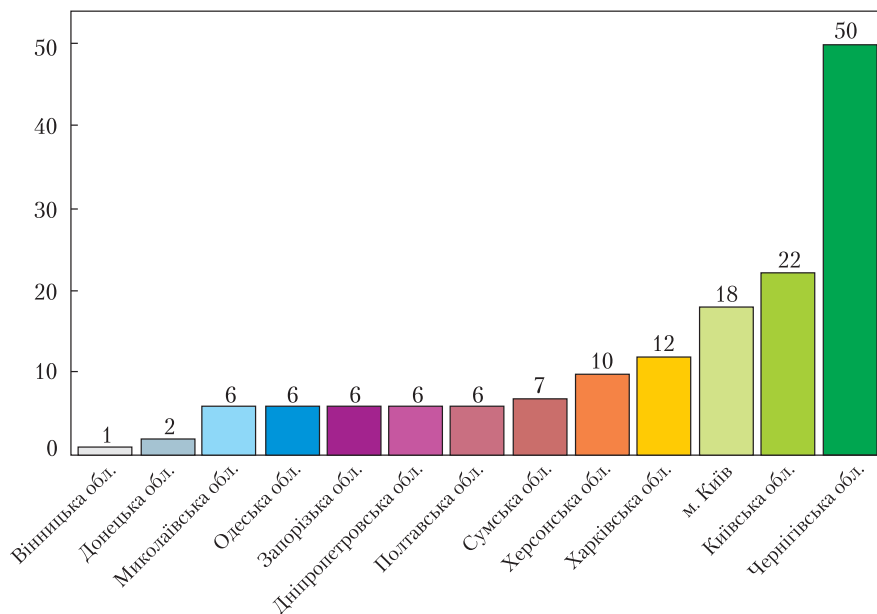


Рис. 2. Регіональний розподіл судових вироків, винесених за воєнні злочини

нального кодексу України. І ось, на сьогодні ми вже маємо одне виправдувальне судове рішення. Цей процес відбувався в м. Миколаїв. Мою експертну думку з цього приводу опубліковано на сайті Асоціації правників України*. Загалом усі погоджуються з тим, що цей виправдувальний вирок є адекватним, оскільки, на превеликий жаль, і сама кваліфікація була не зовсім коректною, і досудове розслідування проводилося не належним чином, і доказів було зібрано недостатньо. Однак цю особу, яку виправдали в частині відповідальності за воєнні злочини, було все ж засуджено за державну зраду.

На рис. 2 наведено регіональний розподіл 152 вироків, винесених за воєнні злочини. Як можна бачити, найбільшу кількість вироків було ухвалено судами Чернігівської області, але навіть у межах цієї області також є певна нерівномірність, оскільки найбільше вироків ухвалено Чернігівським районним судом.

Далі розглянемо такий показник, як кількість осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні воєнних злочинів. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2022 р. про підозру

було повідомлено 260 особам, у 2023 р. — 67 особам, у 2024 р. — 63 особам. Загалом це 390 осіб, з яких виявлено було лише 167, або 43 %: у 2022 р. — 90 осіб, у 2023 р. — 40 осіб, у 2024 р. — 37 осіб. При цьому 53 % виявлених осіб, яким повідомлено про підозру, було засуджено (88 осіб). Ми маємо відповідні статистичні дані за 2022—2024 рр., і, скоріше за все, у 2025 р. кількість таких осіб буде більшою.

Серед тих, кого було притягнуто до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, є громадяни Російської Федерації, переважно комбатанти (71 %), і громадяни України (близько 27 %). Досить часто громадяни України вчиняли воєнні злочини у співучасті з громадянами РФ, наприклад, коли видавали військовослужбовців, які брали участь в АТО, або працівників правоохоронних органів. До відповідальності за воєнні злочини було притягнуто окремих посадовців невисокого рангу (жодного високопосадовця не було засуджено).

Загалом найбільш типовими формами воєнних злочинів, з якими доводиться стикатися в судовій практиці, є такі:

- жорстоке поводження з цивільним населенням або наказ про вчинення таких дій;
- спричинення смерті цивільних або наказ про вчинення таких дій;

* Експертна думка. Чи є виправдання особи за ст. 438 КК України вироком судовій системі України? <https://surl.li/awqmlj>

- знищення або пошкодження майна;
- викрадення майна;
- пропаганда і примусовий призов на службу у ворожій армії;
- незаконна депортація;
- здійснення правосуддя від імені РФ.

Як уже зазначалося, суди України, розглядаючи справи про воєнні злочини, мають дотримуватися міжнародних стандартів судового розгляду, оскільки через певний час ці справи можуть стати предметом уваги Європейського суду з прав людини. Йдеться, зокрема, про такі компоненти права на публічний суд:

- публічність та доступ до правосуддя у справах про воєнні злочини;
- незалежність та безсторонність суду під час розгляду справи;
- рівність сторін;
- забезпечення презумпції невинуватості;
- гарантування права мовчати і не свідчити проти себе;
- дотримання розумних строків та ефективності судового розгляду;
- гарантування права на захист;
- гарантування права на переклад;
- гарантування свободи та особистої недоторканності.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговують судові розгляди за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), тобто йдеться про заочне притягнення воєнних злочинців до кримінальної відповідальності. Майже 97 % справ про воєнні злочини — це справи, які розглядаються саме за цією процедурою.

Що стосується *публічності і доступності* правосуддя, наш моніторинг засвідчив, що цього принципу загалом дотримуються під час судових розглядів справ про воєнні злочини. Представники громадськості й медіа мають можливість бути присутніми на відповідних судових засіданнях, хоча є проблеми, пов'язані з відсутністю єдиного каталогу судових проваджень, а тому доводиться фактично в ручному режимі шукати, де і яке провадження розглядається. Звісно, деякі засідання можуть проводити в закритому режимі, насамперед це стосується воєнних злочинів, пов'язаних із

сексуальним насильством, або якщо є загроза для родичів потерпілої особи, які перебувають на тимчасово окупованій території. Крім того, у нас немає єдиної бази вироків щодо воєнних злочинів. Ще рік тому на базі Вищої ради правосуддя за сприяння USAID почалися роботи зі створення такої бази вироків з коментарями науковців та практиків, але тепер через відсутність фінансування цю діяльність припинено. Слід зазначити, що в Україні немає також і традиції проведення брифінгів суддів після винесення відповідних вироків з метою інформування громадськості про перебіг судового розгляду.

Щодо *незалежності і безсторонності* суду, ми не зафіксували якихось системних порушень, хоча слід визнати, що суди іноді не надто уважно ставляться до аналізу доказів для долучення їх до справи, і потім під час судового розгляду деякі докази визнають неналежними або недостатніми, що підважує доказову базу.

Важливою складовою є забезпечення *права присутності сторін*, особливо під час судового розгляду воєнних злочинів за процедурою *in absentia*. В Україні її було введено у 2014 р., коли постала необхідність у притягненні до кримінальної відповідальності злочинців, які перебували на тимчасово окупованих територіях. Міжнародні конвенції та Європейський суд з прав людини допускають процедуру *in absentia*, але особи, щодо яких здійснюється заочне провадження, повинні мати можливість оскаржити відповідне рішення в майбутньому. І тут виникають проблеми. Адже обвинувачена особа має знати, що існує кримінальне провадження проти неї. Відповідно до українського законодавства, повідомлення про розпочате кримінальне провадження розміщується в газеті «Урядовий кур'єр», на сайті Офісу Генерального прокурора, а також на сайті відповідного суду. Звісно, громадянин РФ завжди може апелювати до того, що він не був належним чином поінформований. Окремі суди вживають додаткових заходів, наприклад встановлюють зв'язок із такою особою через соціальні мережі, надсилають повістку в PDF-форматі через Telegram, Viber, WhatsApp тощо. У цьому разі

доказом інформування про наявність провадження може бути те, що обвинувачений переглянув це повідомлення. Наскільки мені відомо, Офіс Генерального прокурора ініціював розроблення законопроекту про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу щодо повідомлення обвинувачених про кримінальне провадження, яке здійснюється щодо них у заочному порядку.

Що стосується *права на захист*, у нас воно забезпечується через безплатну правову допомогу. Проте деякі захисники іноді досить формально ставляться до виконання своїх обов'язків, зокрема беруть участь у судовому засіданні в онлайн-режимі, перебуваючи при цьому в дорозі, і через поганий зв'язок засідання доводиться відкладати. Проте є й інший бік медалі. В українському суспільстві існує певне ототожнення адвоката з клієнтом, і коли адвокат захищає, скажімо, військовослужбовця армії РФ, якому інкримінують воєнні злочини, він відчуває моральний тиск.

Надзвичайно чутливою категорією учасників кримінального провадження у справах про воєнні злочини є *потерпілі і свідки*. Ці люди зазвичай сильно травмовані ситуацією, в якій їм було заподіяно шкоду, і часто не знаходять у собі сили з'явитися до суду. Ще рік тому в Україні діяв пілотний проект зі створення відділів підтримки потерпілих та свідків на базі чотирьох судів, але знову ж таки через відсутність фінансування його не було завершено.

Що стосується *дотримання розумних строків судового розгляду*, ми підраховали, що в середньому судовий розгляд — від повідомлення про підозру до ухвалення вироку судом першої інстанції — триває 1 рік 10 місяців і 19 днів. Це більш-менш адекватний термін, враховуючи процедури кримінально-процесуального законодавства, можливості судової системи і проблеми об'єктивного та суб'єктивного характеру, які виникають під час розгляду справ про воєнні злочини.

Отже, на нашу думку, необхідно продовжити дослідження кримінально-правових та кримінальних процесуальних проблем, пов'язаних із притягненням до відповідальності за воєнні злочини, а також із застосуванням міжнародного гуманітарного права у кримінальних провадженнях про воєнні злочини. Зокрема, важливо дослідити перспективи внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України як нормативної основи кримінально-правової протидії воєнним злочинам, розробити пропозиції щодо вдосконалення стандартів кримінально-правової кваліфікації та призначення судами покарання за вчинення воєнних злочинів. Адже це не лише компонент національної безпеки, а й частина національної пам'яті, яка має бути передана наступним поколінням, щоб українці розуміли, яке зло нас спіткало, і були впевнені, що національна система правосуддя спроможна протидіяти цьому злу і може виносити справедливі й обґрунтовані рішення.

Zoia A. Zahynei-Zabolotenko

Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8679-124X>

WAR CRIMES IN UKRAINE: CURRENT STATE OF TRIAL AND MAIN PROBLEMS OF JUDICIAL PRACTICE

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, September 10, 2025

The report examines the issues of war crimes research, in particular, discusses their current state and the main problems that arise in judicial practice in this context. Scientific support for addressing these issues is extremely important and is designed to offer methodological approaches to improving the law enforcement activities of pre-trial investigation bodies, prosecutors' offices, and courts. These studies have become particularly relevant after the start of the full-scale invasion of Ukraine's territory by the Russian Federation on February 24, 2022.

Cite this article: Zahynei-Zabolotenko Z.A. War crimes in Ukraine: current state of trial and main problems of judicial practice (transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, September 10, 2025). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2025. (11): 43—48. <https://doi.org/10.15407/visn2025.11.043>